

Egy kisebbség fájdalmas önvizsgálata

Grendel Lajos: *Galeri. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1982.*

Nem könnyű első regényt írni, de másodikat talán még nehezebb. Grendel Lajos huszárvagással, az *Éleslövészet* után mindössze egy évre jelentette meg a *Galerit*, szinte időt sem engedve az olvasónak ahhoz, hogy eltűnődjék, miféle viszonyban is áll az 1948-ban született felföldi író regényszemlélete a vele körülbelül egykorú magyarországi pályatársakéval.

E könyvet úgy is olvashatjuk, mint az előző regény folytatását – nem azért, mintha már ismerős szereplők további sorsáról értesülnénk, hanem annak alapján, hogy a megjelenített világ hasonló a két műben, annak értelmezése különbözteti meg őket egymástól. Az *Éleslövészet* sem volt éppen derűlátó könyv, a *Galeri* azonban még lehangolóbb, már címével is csúfondárosan utal egy megváltásra hiába váró közösség kilátástalan sorsára.

A nyolcadik fejezet elejét már hónapokkal a kötet megjelenése előtt is lehetett olvasni, épp e lap hasábjain. A részlet arról tudósít, hogy a történet színhelyeként szereplő kisvárost lovak szállják meg, „akik” megállítják a járókelőket az utcán: „S mindenki szó nélkül igazolta magát, noha mindenki előtt világos volt, hogy a lovakat senki sem hatalmazta föl, hogy igazoltassanak.”

Ez a fejezet aligha tartozik a regény legjobb részei közé, mert olyasféle kettős látás jellemzi, mint Hajnóczy utolsó kisregényében, a *Jézus menyasszonyában* az embervadászokról írt mondatokat: a túlzottan nyilvánvaló példázatosság nem indokolja a szürrealizmusra emlékeztető, mélyebb jelentést sugalló írásmódot. E kettősség egyúttal azt is elárulja, hogy a *Galeri* nem elég szigorúan szerkesztett mű, vagyis olyasféle egyenetlenség figyelhető meg benne, amely még Jókai, Mikszáth s Krúdy regényeiben is kísértett. A szóban forgó részlet mégis sokkal előnyösebben hat ránk, ha nem önállóan olvassuk. Utolsó előtti fejezetnél nagyon is érthető ez a különbség, hiszen sok múlik az előzményeken. Valószínűleg ismét érvényes a régi igazság: regényből nem szerencsés töredéket ismerni, mert így meghamisítjuk az egész mű üzenetét. Az előzetes közlés mellékjelentései-

től fosztotta meg a szöveget, s aligha túlzás azt állítanunk, hogy aki így már ismeri, az inkább hátránnyal, mint előnnyel foghat hozzá a *Galeri* olvasásához, mert kénytelen lesz elfelejteni korábbi véleményét.

Első benyomásunk határozottan kedvező: Grendel vállalja a kezdeményezéssel járó kockázatot, amennyiben látomások leírásával kísérletezik, s helyre próbálja állítani a hosszú mondatnak Gárdonyi korában elvesztett s még legnagyobb 20. századi stilisztánk, Kosztolányi által sem méltányolt jogait. Írásmódja egészeré megsem az újítás nyomja rá bélyegét, nyelvének vannak hagyományosabb, a 19–20. század fordulóját eszünkbe juttató rétegei, s ez az összetettség szerves egységet alkot a regény időszervezetével. Az elbeszélő a lélektani hatás fokozására olyannyira keveri a történeti események rendjét, hogy már-már ismertnek tétélezi föl valódi egymásutánjukat, miközben olykor a kozmikus idő harmadik síkjára vált át: „a lét titkos jelbeszéde ez, amelyre soha sincs időnk, se türelmünk odafigyelni”. A cselekménynek olyan kisváros a színhelye, „mely az ország közepéből egy másik ország sarkába került át anélkül, hogy elmozdították volna helyéről”. Ettől a meghatározó erejű történéstől fogva a városnak már csak két kiterjedése, múltja és jelene van. Lakói átalusszák sorsukat, kizárólag az világosodik meg előttük, ami kezdtől nyilvánvaló volt. Örök várakozásban élnek, holott hitüket éppúgy elveszítették, mint becsúgyukat. Világukban szegény és gazdag egyaránt bemocskolódik, s az ellentétes állítások egyformán igazak. Vilcek Győzőnek, a magánnyomozónak – az elbeszélő egyik hasonmásának – az a véleménye ügyfeleiről, hogy a buzgó hívők közül lesznek a lehangosabb istentagadók, s azok kutatnak megszállottan szlovák őseik után, akik a legindulatosabban magyarkodtak azelőtt. Bohuniczky bácsi, a múlt megtestesítője így összegezi az általa képviselt közösség sorsát: „A mi itteni életünket két dolog határozza meg alapvetően. Az egyik az, hogy magyarok vagyunk, a másik, hogy ennek tudatában s minden következményével együtt a jövőben is magyarok akarunk maradni. Nincs más választásunk. Képzelnék el egy kertészt, akinek mind a két kezét amputálták, s fogaival tartja a metszőollót. Vagy kántort ezüstgégével.”

Ez a hősiesség fogyatkozott meg a jelenkori nemzedékben, amelyet „EL” jelképez. Míg Bohuniczky Tibor tevékeny résztvevő volt a közösség életében, előbb a jelen alkotójaként,

majd a múlt őrzőjeként, polgármesteri, illetve múzeumigazgatói beosztásban, addig EL már inkább megfigyeli, mint befolyásolja a valóságot: fényképész egy képes hetilapnál. Bohuniczky bácsi történeteit általában szótlánul hallgatja, s a városban tett közös látogatásaikon is többnyire beéri a tanú télen szerepével. „Sosem fogsz meggazdagodni – mondja az egyik mellékszereplő róla –, mert nem tudsz csalni, de nem azért nem tudsz, mert becsületes vagy, hanem mert lusta.”

A *Galeri* állandóan csökkenő életlehetőségekről szól. Bohuniczky Tibor maga is hanyatlást hozott az őt megelőző korosztályhoz képest. Apja még elvei szerint élt: 1921-ben egyedül emelt szót a magyar iskola bezárása ellen, 1938-ban viszont nem fogadta el a magyar hatóságtól az igazgatói széket. 1945 után csak a halál mentette meg attól, hogy áttegyék a határon. Fia már nem vállalta a következetességet. 1919-ben beállt vöröskatonának, de azután belső meghasonlást szenvedett, amidőn meggyőződött arról, hogy a tanács hatalom parasztokat akasztatott föl. A forradalom veresége után gyűlölte a társadalmi igazságtalanság újratelődését, de kiszolgálta az új rendszert, s megtagadta magyarságát, hogy mentesüljön a kisebbségi sors hátrányaitól. Közben azonban elveszítette igazságérzetét. Pontosabban arra a következtetésre jutott, hogy az igazság pusztán az ember belső igénye, a világ se nem erkölcsös, se nem erkölcstelen. A jólelkűt s a gonoszt is ugyanaz a végzet érheti utol. Ha az Istent éppúgy azért találta ki az ember, hogy önmagát imádjá benne, mint az igazságot, akkor az eszmék nem számítanak, hiszen nem pótolják az egyetlen életemet. A lét közömbös irántam, sorsom a véletlen műve. Az is kiszámíthatatlan szeszély műve, hogy magyar vagyok, s ezen nem tudok változtatni. Az ifjabb Bohuniczky ébren már alig beszél magyarul, éjszaka viszont rémálmok gyötrik. A magyarság számára inkább nyűg, mint érték; lelki hasadtság előidézője: „Odaállok a tükör elé, és nincs tükörképem. Kiállok a napra, és nincs árnyékem. (. . .) Magyar vagyok, de nem tudok egészen magyar lenni. (. . .) Igazat mondok, de sosem mondom ki a teljes igazságot. (. . .) Fél-lény vagyok, aki a gondolatait, az eszméit nem tudja képviselni, mert a lelke mélyén nem hisz bennük.”

Ez a megrendült hit okozza, hogy Bohuniczky Tibor önironikus elbeszélő. Zűrzavart lát a világban, amelyet nem lehet régi formákba kényszeríteni, mert azok már csak látszatát adnák a rendnek: „fogalmam sincs róla, hogyan

kellene ezt a történetet elmondani. Nem lehet elkezdni, és befejezni sem lehet.” 1907 húsvétján Fazekas Lőrinc egy kerekés kútba ölte kezvesét, Borbás Magdolnát. Hogyan történt ez a gyilkosság, és kik voltak a szereplői? Bohuniczky a város négy lakójához is elviszi „EL”-t, akik egymásnak szögesen ellentétes magyarázatait adják az egykor történeteknek. Melyik a hiteles változat? – kérdezi EL utólag a tanítómesterétől. Bohuniczky félreérthetetlenül azt válaszolja, hogy egy szó sem igaz az egész históriából.

Múltat csakis egyértelműsíthető értékrend alapján lehet magyarázni. Bohuniczky nem rendelkezik ilyennel, s ezért nem tudja ellátni föladatát. 1944-ben a városháza udvarán nőtt diófára fölakasztottak néhány embert. Bohuniczky jól tudta, hogy az áldozatok nem voltak nyilasok, s a kivégzők gazemberségben fölülmúlták őket, de amidőn polgármesterként szembekerült Novotny elnökkel, kettős tudata miatt képtelen volt állást foglalni az egykor történetekkel szemben: „azt akarta volna mondani, hogy nem akart hazudni, s ő tulajdonképpen az igazat mondta, amikor hazudott, vagyis fordítva, úgy mondott igazat, hogy mégis hazudott. S már nem is tudta, hogy mit mondott, hogy mit is akart mondani.”

A könyv szerzője kétszeresen is eltávolítja magától Bohuniczky Tibor világlátását. A nyugalmazott múzeumigazgató EL-nek idézi föl emlékeit, kinek neve teljes formájában (Lévai) Grendel Lajos szülőhelyére, rövidített alakjában pedig magának az írónak a nevére utal. EL szenttelenül, magyarázat nélkül továbbítja az olvasónak, amit Bohuniczky a kisebbségi sorsról mond, s a távolságot az is fokozza, hogy még a szerzőnek e hasonmása is harmadik személyben szerepel a regényben.

E kettős elidegenítés arra emlékeztetheti az olvasót, hogy Grendel korántsem akarja egyetemes érvényre emelni történetmondó hőse végkövetkeztetését, mely szerint a történelem fő iránya „az abszolút fegyelem felé tart, amikor majd egy kurta *kuss*ban összefoglalható lesz mindaz a mondanivaló, ami a propagandának ma még sok drága papírjába és költségébe kerül”. Éppen ellenkezőleg: azáltal, hogy olyan állandósult veszélyhelyzetet ábrázol, melyben a véletlen korlátlan uralmától legfőljebb az időtlenbe lehet menekülni, azokra az értékekre irányítja a figyelmet, amelyek megjelenését e kiszolgáltatottsággal telített létforma fájdalomosan kizárja. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a *Galeri* a kisebbségi sors személyiségromboló

veszélyeivel foglalkozik. Egy kisváros szűk világának megjelenítésével győzi meg az olvasót arról, hogy a gondolkodó ember lelkileg összeroppan, ha arra ítéltetett, hogy ne akarjon tisztán látni, mert az ő számára a sötétség kedvezőbb lehet a világosságnál, s ezért nincs módja kitekinteni magába zárkózó környezetéből, a szellemi elszürkülés árát kell fizetnie a beletörődésért, a csendes megalkuvással megvásárolt békés fagyhalálért. Grendel Lajos szellemi függetlenségét bizonyítja, hogy volt bátorsága ennyire illúziótlan végkövetkeztetéssel zárni önvizsgálatát, kiteve magát mindazok bírálatainak, akik több hősiességet és derűlátást várnak a kisebbségi írótól.

Szegedy-Maszák Mihály

A fiatalember nevelődése

Laczkó Pál: Szalmakomiszár, Palócföld. Salgótarján, 1981.

Laczkó Pál novelláskötete, a *Szalmakomiszár* a Palócföld Könyvek-sorozat második darabjaként látott napvilágot. Ez máris hátrányos helyzetűvé teszi a központi kiadóknál megjelenő elsőkötetesekkel szemben. Az utóbbi időkben ugyan sok szó elhangzik az intézményesített kultúra decentralizálásának szükségességéről, mégis, amikor néha-néha egy-egy konkrét tett, törekvés megítéléséről lehetne szó, a kritika, a folyóiratok stb. hallgatnak. Úgy látszik, a Forrás-kiadványok után az országban másodikként jelentkező Palócföld-kezdeményezés is hasonló sorsra jut. Már első könyvüket, az *Ébresztő idő* című antológiát is jószerivel hallgatás vette körül, s félt, hogy Laczkó Pál kötetére sem reflektálnak majd. Méltatlanul.

Hét novellát-elbeszélést gyűjtött össze Laczkó első könyvének 167 oldalán; az első, *A regényolvasó* 1973-as keltezésű, a legfrissebbek 1980/81-ből valók. A nagy időintervallumhoz mérten szigorú a válogatás (persze kérdés, vajon mekkora termsékből). A szigorúság azonban, azt hiszem, meghozta eredményét: a *Szalmakomiszár* jól szerkesztett novelláskötet, mely mint egység is jelentést hordozó. A hét novellából öt egy fiatalember életének különböző

stációit rögzíti; bár a külsőleg meghatározott „hős” mindig más, bizonyos szempontokból – a lelkület, az érzület, a világhoz való viszony szempontjaiból – azonosak ezek az eltérő köntösben fellépő figurák. Természetesen önálló írásokról van szó, különálló részekről, amelyek azonban tényleges egységet is képeznek. Ha egész pontos akarok lenni, nem is részekről, hanem „A részletekről van szó”, ahogy az *Egy eladó nézetei* című írásban a főhős is megfogalmazza. A fiatalember arcképe, amelyet igazán csak a kötet egésze rajzol ki, homályos, elmosódott; benső világa azonban annál körvonalazottabb, világosabb. Laczkó Pál novelláinak épp itt ragadható meg egyik jellemző vonása, mely egyben írójuk szemléletének is központi eleme. Nem más ez, mint a bensőségre való koncentráció; a konkrét külső mindig az adott lelkület visszfényeként jelenik meg. Majd mindegyik novella a bensőség közvetlen ábrázolása: már maga az elbeszélő forma is utal erre: naplóírás (*Egy eladó nézetei*), valaminek az írásban való rögzítése (*A regényolvasó*), de általánosságban a gyakori első személyű elbeszélés, még ha több esetben távolságtartó is (*Boldogulni*, s részben a *Szalmakomiszár*). Sajátos megoldású ebből a szempontból a *Mielőbbi gyógyulást!* című írás, mely különböző személyek belső monológjaiból áll össze.

Laczkó Pál „hőse” nem emlékeztet a jóval korábban fellépő „fiatal” prózairók csellengő figuráira, noha a fenti jellemzés és még sok kisebb-nagyobb momentum talán ismerősnek tetszhet. Az egy központi „hős” szerepeltetése, e hős belső világának körülménye, az önismeretre, önmegismerésre való konok törekvés, a szélesebb perspektívájú külvilág ábrázolásának hiánya – egyik sem igazán újdonság. Mégis, a novellák, az egész kötet egyéni hangvételi, szemléletű. Mindennek okát-magyarátat Laczkó Pál sajátos „konzervatívizmusában” látom; formai és szemléleti vonatkozásban egyaránt. Mindkettőben érzek egyfajta múlt századiságot, s ha figyelembe veszem, hogy e kötet „eligazító” írásaira ez a jellemző (*A regényolvasó*, *Egy eladó nézetei*, *Szalmakomiszár*), akkor ez nem, vagy nemcsak a véletlen műve, hanem tudatos törekvés eredménye.

Bár novelláskötetről van szó, a hangvétel, a megformálás, egyáltalán, az írói narráció, a „nekikészülődés” és a „kifutás” – „nagyregényes”, méghozzá, kritikai realista tónusban. A tónus alapja persze a narrátor viszonya tárgyához. Sajátos kettősséget figyelhetünk meg e tekintetben. Részben abban, hogy az elbeszélői nézőpont gyakran esik egybe az adott novella főhősének nézőpontjával (*A regényolvasó*, *Egy eladó nézetei*, *Boldogulni*, *Szalmakomiszár*), de az én-novella mindenképpen líraibb formát követelne magának, mint a Laczkó Pál írásai-